

Черниш О. А.

Державний університет «Житомирська політехніка»

ТЕОРІЯ ЖАНРІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена розгляду теорії жанрів у сучасному мовознавстві. Наголошено на особливостях становлення жанру з початку появи його перших визначень в античних риториках, трансформації жанру із суто мистецтвознавчого та літературознавчого терміну у лінгвістичне поняття. Доведено, що категорія жанру є одним із найважливіших елементів опису мови, оскільки структурна організація мовлення визначається жанровою приналежністю.

Окреслено особливості трактування жанру в історичній перспективі, наголошено на діаметрально протилежному сприйнятті жанру як мовознавчої категорії. Наведено концепції жанрів, зокрема релятивістську, структуралістську та генетичну. Проаналізовано особливості лінгводидактичної теорії жанру. Розглянуто підходи до визначення жанру з позицій Північноамериканської школи нової риторики, Австралійської школи системної функціональної лінгвістики, а також жанрової школи в межах напряму навчання іноземної мови для спеціальних цілей.

Встановлено специфіку трирівневої моделі жанру, яка складається з комунікативного наміру, комунікативних блоків і риторичних стратегій. Розглянуто жанр як комунікативну подію, яка визначається низкою комунікативних цілей, прийнятих відповідною дискурсивною спільнотою. Обґрунтовано, що жанр характеризується інтерактивністю, реляційністю, риторичністю, багатозначністю, гетерогенністю, історичністю та інтертекстуальністю.

Представлено основні жанрові ознаки, серед яких динамізм, ситуативність, подвійна природа форми і змісту, а також залежність від соціуму. Окреслено процедуру визначення жанрової приналежності тексту. Наголошено на значимості культурної компоненти як інтерпретативного контексту жанру. Висвітлено перспективу подальших наукових досліджень.

Ключові слова: жанр, теорія жанрів, комунікативний намір, комунікативний блок, риторична стратегія.

Постановка проблеми. В сучасній лінгвістиці спостерігається диверсифіковане розуміння поняття «жанру» та його особливостей. Якщо раніше жанр вважався ідеальною нормою та характеризувався стійкими властивостями, сформованими протягом тривалого часу, то нині канонічна модель жанру переживає добу своєї дискредитації. За свідченнями мовознавців, відбувається заміна однієї системи жанру на іншу, в результаті чого можна спостерігати формування нового жанрового гештальту [2, с. 5]. Особливості процесу деканонізації жанру та впорядкування сфери жанрових трансформацій заслуговують на подальше дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання жанру як однієї з найважливіших категорій спілкування та інтеракції в різноманітних комунікативних ситуаціях займають особливе місце в дослідженнях зарубіжних та українських мовознавців. Жанри досліджуються представниками різних напрямів лінгвістики, зокрема з позиції функціональної стилістики та дискурсивного аналізу (Р. Алікаєв, О. Ільченко, М. Кожина,

Н. Разінкіна, Є. Троянська), лінгвістики тексту (К. Гаунзенблас, І. Колегаєва, Н. Кузнецов, В. Кухаренко, С. Яворська), когнітивної лінгвістики (Б. Полтрідж, Ч. Філмор), комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич, В. Дементьев, В. Провоторов), медіалінгвістики (Т. Добросклонська, О. Тертичний), неориторики (К. Беркенкоттер, В. Бхатія, А. Девітт, К. Міллер, Дж. Свейлз) та інші.

Постановка завдання. В умовах переосмислення жанрових особливостей автор вважає за доцільне детально розглянути існуючу теорію жанрів, а також охарактеризувати дистинктивні особливості жанру.

Виклад основного матеріалу. Поняття жанру існує з давніх часів, з найперших спроб осмислення феномену мистецтва, з Платона та Аристотеля. Однак уявлення про жанр і його роль докорінно змінювалися в історії – від визнання його центральною художньою категорією до повного заперечення. Зокрема, на початку 1920-х років великий фурор викликала книга Б. Кроче «Естетика як наука про висловлювання і як загальна лінгвістика»,

де вся теорія жанру була віднесена до наукових помилок. Наприкінці 30-х відбулося відновлення авторитету жанру і зростання інтересу до його проблематики. Протягом 50-60-х років жанр втрачав свою значимість, й усі сутнісні та динамічні характеристики мистецтва почали пов'язувати зі стилем. У 70-х роках інтерес до проблем жанру знову привертає увагу мовознавців, проте з приходом постструктуралізму наприкінці 80-х років актуальність дослідження жанру знову згасає.

Нині категорія жанру є одним із важливих елементів опису мови, оскільки вся структурна організація людського мовлення здебільшого детермінується жанровою диференціацією текстів. В сучасному мовознавстві існує декілька підходів до розгляду концепції жанрів:

1) нормативна теорія Ж.-М. Шеффера, в якій історія жанрових теорій розглядається у вигляді зміни установок (режимів) побудови жанрів, а саме поняття «жанр» трактується як канон, «фіксована форма» [6];

2) релятивістська концепція (С. Аверінцев, Ж. Дерріда), з позиції якої основним законом жанру вважається його постійна мінливість;

3) структуралістська концепція (С. Скваржинська, Т. Тодоров), яка визначає жанр як тип висловлювання, мовленнєву дію;

4) генетична концепція (Г. Гачев, П. Ернаді, В. Турбін, Н. Фрай), орієнтована на встановлення семантики жанрових форм.

Можна окреслити можливі групи визначення жанру [3]. До першої групи належать концепції, дотичні до класичного визначення жанру, основні установки (режими) побудови теорії жанрів. До кінця XVIII ст. панівною вважалася нормативна установка, їй на зміну прийшла біологічна або есенціалістська (до кінця XIX ст.), а з початку XX ст. переважала дескриптивно-аналітична.

В Середні віки, епоху Відродження та класицизму жанрові класифікації виконували роль зразка для наслідування. В епоху романтизму бажання встановити правила і норми для написання творів поступилося місцем потребі зрозуміти та пояснити генезис літератури, в якому кожен зразок втілював жанрову установку та модифікував її, тому можна стверджувати, що кожний літературний (у широкому розумінні) твір – свого роду мутант, який визначає вигляд всього виду. Варто зазначити, що цей підхід є непридатним для лінгвістичного вивчення мови, оскільки в ньому немає необхідної гнучкості й динамізму [3, с. 109], а жанр розглядається або як занадто вузьке поняття, або як дуже широке.

Другу групу становлять описи окремих етапів жанрової організації мови, які надають багато цінної інформації, проте не містять цілісної і чіткої концепції мовного жанру (праці Є. Верещагіна, В. Дем'янкова, Н. Жинкіна, А. Пешковського, Ю. Скребнева, Н. Шведової та інших).

До третьої групи належать дослідження, які базуються на теорії М. Бахтіна, а також його послідовників (А. Вежбицької, Н. Арутюнова, Ст. Гайда та інших). Згідно поглядів фундатора теорії жанрів використання мови здійснюється в формі письмових або усних одиничних висловлень, з яких формуються відносно стійкі мовленнєві типи, характерні для кожної сфери використання мовлення, тобто жанри [1]. Жанр є складною єдністю змісту, композиції і стилю, а також низки позамовних чинників, зокрема соціальних [1, с. 12], що розглядається як категорія організації мовного коду інтерактивної взаємодії мовців, модель організації комунікативних засобів мови, яка вирізняється певною неоднорідністю (соціальні та територіальні діалекти, стилістичні різновиди однієї мови тощо) [4]. Це відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень [5], які мають функціональну, соціально зумовлену природу [1, с. 241–242]. Тому певні соціальні функції і специфічні для кожної сфери умови мовленнєвого спілкування породжують жанри. Їхнє розмаїття необмежене, як і багатство та варіативність видів і форм суспільного життя.

На початку XX ст. значної популярності набула лінгводидактична теорія жанру, яка здебільшого базувалася на виокремленні стійких жанрових ознак для подальшого продукування текстів в рамках відповідного жанру. Ця теорія розглядалася трьома потужними жанровими школами, а саме Північноамериканською школою нової риторики (North American New Rhetoric Study), Австралійською (сіднейською) школою системної функціональної лінгвістики (Australian systematic functional linguistics) та жанровою школою в межах напряму навчання іноземної мови для спеціальних цілей (English for Specific Purpose (ESP)). Кожна школа постулювала своє бачення жанрових особливостей і специфіку їх дослідження.

З точки зору представників жанрової школи напряму ESP (Е. Хопкінс, Т. Даблі-Еванс, Дж. Свейлз, К. Нвогу, В. Бхатія, С. Томпсон) жанр розглядався як усний чи письмовий тип тексту, який має певні особливості та втілює комунікативний намір в рамках соціального контексту. В основу теорії покладені ідеї американ-

ського мовознавця і фахівця з лінгводидактики Дж. Свейлза, який у своєму науковому лінгвістичному доробку оперує трьома ключовими взаємопов'язаними поняттями – дискурсивна спільнота, комунікативний намір і жанр. Під дискурсивною спільнотою вчений розумів соціориторичну спільноту, яка має спільну мету, в подальшому переростає у комунікативний намір [15].

Поняття «комунікативного наміру» є привілеюваною власністю жанру, яку мовознавець вживає для опису соціальної функції тексту певного жанру, і який є основоположним критерієм при визначенні жанру. Жанр розглядається як сукупність комунікативних подій, учасники яких поділяють певні комунікативні наміри, що визначаються та усвідомлюються членами відповідних дискурсивних спільнот [15, с. 58]. Жанр детермінується та використовується дискурсивними спільнотами відповідно до цілей комунікації та уможливорює втілення відповідного комунікативного наміру.

Жанр характеризується класом комунікативних подій, певним набором комунікативних намірів, а також визначається змістовою та структурною подібністю, специфікою синтаксичного, лексичного та стилістичного планів і спрямованістю на певну аудиторію. Жанр пов'язаний із дискурсивною практикою, прийнятою в суспільстві, і визначається заздалегідь зумовленими і встановленими цілями й соціальними механізмами, які його регулюють. Соціальні механізми визначають цілі жанру, від яких залежить його структура.

Дж. Свейлз наводить трирівневу модель жанру: комунікативний намір (*communicative purpose*), який реалізується через систему функціональних / комунікативних блоків (*move structure*), які реалізуються через риторичні стратегії (*rhetorical strategies*). Зазначається, що текст складається з декількох функціональних блоків (*moves*), які реалізують комунікативний намір жанру. Функціональні блоки реалізуються за допомогою широкого розмаїття риторичних стратегій (вербальних, візуальних тощо), які втілюють відповідну комунікативну інтенцію кожного функціонального блоку в тексті.

Чітке визначення жанру наводить В. Бхатія в роботі, присвяченій основам академічного письма. На думку вченої, жанр – це пізнавана комунікативна подія, яка може бути охарактеризована за допомогою набору комунікативних цілей, ідентифікованих і прийнятих членами професійної або наукової спільноти, де ця подія час від часу відтворюється [8, с. 3]. Вона структурована

і конвенціональна за своєю специфікою щодо цілей, змісту, форми і функціональної цінності висловлення. Однак, ця специфіка використовується членами-експертами дискурсивної спільноти для досягнення особистих цілей в рамках соціально допустимих.

В. Бхатія розробила власну процедуру визначення жанрової приналежності конкретного тексту, яка включає [8, с. 22–34]:

1) розміщення тексту невизначеного жанру в ситуативний контекст;

2) уточнення ситуаційного контекстуального аналізу з огляду на комунікативну ситуацію, адресата, соціокультурний і філософський контексти періоду створення тексту, лінгвістичні традиції тощо;

3) створення корпусу подібних текстів невизначеного жанру для якісного та кількісного аналізів;

4) вивчення інституціонального контексту;

5) здійснення лінгвістичного аналізу тексту на лексико-граматичному і текстуальному рівнях і побудова структурованого опису досліджуваного жанру;

6) залучення експерта-аналітика для перевірки валідності здійсненого жанрового аналізу.

Розвиваючи підхід В. Бхатія, американські мовознавці В. Орліковські та Дж. Йетс визначають жанр як інститутоалізовану платформу (*template*), призначену для соціальної взаємодії [14]. Жанр – це певний соціально визнаний тип комунікативної дії, який може бути описаний з урахуванням комунікативної цілі й форми. Ціль жанру полягає не в індивідуальних мотивах комунікантів, а в соціальних угодах, прийнятих у певних організаціях.

Лінгвісти зазначають, що формальні ознаки жанру повинні відповідати ситуаціям, в яких вони зустрічаються, а в формі жанру виділяють три аспекти (структуру, засіб та мову), які належать до різних ознак реалізації текстової субстанції. Тому структура пов'язана з рубрикацією тексту, засоби визначають спосіб творення, передачі та зберігання інформації та різняться залежно від жанру тексту, мова (лінгвістична характеристика) співвідноситься зі стилем, спеціалізованою лексикою тощо.

Дотримуючись думки зазначених вище вчених, Т. Еріксон вибудовує ситуаційну теорію жанрів, де основна увага зосереджується на способах функціонування жанрів у постійно відтворюваних комунікативних ситуаціях, а повторюваність форми і змісту зумовлюється одночасним впливом трьох факторів: технологічного, соціального

та інституціонального, які формують комунікативну ситуацію [10].

Під жанром дослідник розуміє комунікативний шаблон (патерн), створений під впливом індивідуальних, соціальних і технологічних факторів, які відтворюються в комунікативній ситуації [10, с. 2]. Жанр структурує комунікативний процес, створюючи колективні очікування щодо форми та змісту спілкування, полегшуючи виробництво і відтворення комунікації. Жанру притаманна:

1) інтерактивність, оскільки жанр є дискурсивною дією, яку здійснює автор та читач на межі мови та контексту;

2) реляційність, тому що жанр визначає і приписує авторові й читачеві відповідні інституціональні ролі, необхідні для інтерпретації та вербалізації тексту;

3) риторичність, яка передбачає, що структура, форма, функція та значення розглядаються не як іманентні ознаки дискурсу, а як результат постійного процесу його відтворення та сприйняття;

4) багатозначність, оскільки жанр уможливає різні інтерпретації і як об'єкт може бути представлений різними видами (текст, зображення тощо);

5) гетерогенність, зумовлена відсутністю чистих жанрів, наявністю лише конвенціонального набору жанрових форм);

6) історичність, тому що жанр перебуває у семіотичному просторі значень та атрибутцій, які учасники створюють у певний момент часу;

7) інтертекстуальність, оскільки структура й значення дискурсу формуються попередніми дискурсами, які автор включає у свій новий дискурс, створюючи конкурентну перспективу.

Найпоширенішим у соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних студіях є розуміння жанру як засобу соціалізації та професіоналізації. З точки зору соціокогнітивного підходу К. Беркенкоттер і Т. Гукін під дієвістю жанру розуміють можливість суб'єктів, застосовуючи певні жанрові правила у своїй професійній діяльності, породжувати та відтворювати відповідні соціальні структури. До основних жанрових ознак мовознавці відносять [7, с. 4]:

1) динамізм, який виявляється в тому, що жанри є гнучкими та змінними залежно від соціокогнітивних потреб;

2) ситуативність, пов'язану з будь-якою, в тому числі і професійною діяльністю, людини;

3) форму і зміст, а також розуміння змісту, який доречно вкладати в текст у певний час і за певних обставин;

4) подвійну природу. Використовуючи певні правила жанру у професійній діяльності, ми одночасно породжуємо і відтворюємо певну соціальну структуру;

5) залежність від соціуму, оскільки жанри вказують на дискурсивні мовні практики, їх епістемологію, ідеологію та соціальну онтологію.

Північноамериканська школа нової риторики (Ч. Безермен, А. Фрідман, П. Мідвей, К. Міллер) дотримуються відмінної точки зору концептуалізації та аналізу жанру. Предметом їх зацікавленості є ситуаційний контекст, соціальні цілі (actions), які реалізуються жанром у відповідній ситуації, та динамізм жанрової системи. У своїй праці "Genre as Social Action" (1984), яка визначає наукову концепцію школи, К. Міллер стверджує, що риторично правильний підхід до визначення жанру має базуватися не на сутності чи типі дискурсу, а на цілі, яка має бути реалізована в контексті [13].

Дослідниця звертає особливу увагу на повторювані риторичні ситуації і на розуміння жанру як відтвореної дії залежної від ситуації, мотивів, інтенцій і впливу. Для дискурсивної спільноти ситуація є соціальним конструктом із чітко визначеними значеннями, а жанри, будучи типізованими риторичними діями, є своєрідними реакціями на цю ситуацію. Жанр, на думку вченої, поєднує формальні та змістовні ознаки, які створюють відповідний ефект за певної ситуації, наприклад форма тексту спрямовує читача і зумовлює його очікування й реакцію на зміст тексту.

Посилаючись на К. Міллер, Е. Девітт наголошує на важливості культури як інтерпретативного контексту жанру [9]. В своїй концепції дослідниця відокремлює культурний контекст (ідеологічний та матеріальний) від контексту безпосередньої ситуації спілкування (люди, мова, ціль). Жанр розглядається не як реакція на повторювану ситуацію, а як зв'язок індивідуальних дій і соціально зумовленого контексту.

Дослідження жанру Австралійською школою здійснюється з позиції системної функціональної лінгвістики та пов'язане з іменем видатного британського мовознавця М. Халідея. В центрі уваги вченого відношення між мовою та її функціями в соціальних умовах. Мовні форми (forms of language) детермінуються ключовими особливостями соціального контексту, які М. Халідей окреслює як тематичну сферу або простір дії, комунікації (field), зміст (конфігурація) соціальних ролей учасників комунікації (tenor) і спосіб комунікації (mode), які разом визначають регістр мови

(register of language) [11]. Регістр стає центральним концептом аналізу мови та становить сукупність ресурсів, які носій певної культури традиційно асоціює з типом ситуації. Регістр містить потенційне значення, можливе для конкретного соціального контексту. Жанр розглядається як організований, цілеспрямований соціальний процес, структурна форма, яка використовується в певних умовах для досягнення відповідних цілей [12].

Висновки і пропозиції. Традиції вивчення жанру та його особливостей сягають у давнину. Впродовж свого становлення жанр пройшов шлях від цілковитого заперечення свого існування до сталого місця у філологічній терміносистемі.

Жанр постає засобом реалізації комунікативних стратегій у практиці спілкування та здійснення комунікантами впливу один на одного. Йому надається значення шаблону, патерну або зразка соціальної комунікації. Жанр є посередником між індивідом та суспільством, пропонуючи автору й читачу взяти на себе певні соціальні, інституціональні, емоційні ролі тощо. Широко досліджується типологія жанрів, особливості їх розгортання в процесі здійснення комунікації, виявлення нових форм дискурсивних практик тощо.

Перспективу подальших досліджень автор вбачає в аналізі особливостей жанрів у лексикографічному дискурсі.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров // Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1986. С. 10.
2. Бовсунівська Т. В. Теорія роману : навч. посіб. / Т. В. Бовсунівська. К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. 447 с.
3. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров: обзор работ в современной русистике / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. 1997. № 1. С. 35–37.
4. Палінська О. М. Переключення мовного коду в ситуації полілінгвізму (на матеріалі ідіолекту Ольги Кобилянської) : автореф. дис. канд. філол. наук / О. М. Палінська. К., 2004. С. 8.
5. Салимовский В. А. Речевой жанр // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной; члены редколлегии: Е. А. Баженова, М. П. Котюрова, А. П. Сковородников. 2-е изд., испр. и доп. М. : Наука, 2006. С. 352.
6. Шеффер Ж.-М. Что такое литературный жанр? / Пер. с франц. и послесл. С. Н. Зенкина. М. : Едиториал УРСС, 2010. 192 с.
7. Bargiela-Chiappini F. Meaning Creation and Genre Across Cultures: Human Resource Management Magazines in Britain and Italy // Writing Business: Genres, Media, and Discourses / Ed. by F. Bargiela-Chiappini and C. Nickerson. Pearson Education Limited, 1999. 302 p.
8. Bhatia V. K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings (Applied Linguistics and Language Study). Longman, 1993. 264 p.
9. Devitt J. Writing genres (Rhetorical Philosophy and Theory). SIU Press, 2008. 242 p.
10. Erickson T. Making Sense of Computer-Mediated Communication (CMC): Conversations as genres, CMC Systems as Genre Ecologies // Proceedings of the 33rd Hawaii International Conferences on System Sciences // Режим доступу: <http://ieeexplore.ieee.org/xpl/mostRecentIssue.jsp?punumber=6709>.
11. Halliday M. A. K. (1978) Language and social semiotic: The social interpretation of language and meaning. London : Edward Arnold, 1978. 256 p.
12. Martin J. R., Christie F. and Rothery J. Social processes in education: A reply to Sawyer and Watson (and others). In I. Reid (Ed.), The place of genre in learning: Current debates. Geelong, Australia : Deakin University Press, 1987. P. 46–57.
13. Miller C. Genre as social action. Quarterly Journal of Speech, 70 (1984) // Режим доступу: <http://www4.ncsu.edu/~crmiller/Publications/MillerQJS84.pdf>.
14. Orlikowski W., Yates J. Genre Repertoire: The Structuring of Communicative Practices in Organizations // Administrative Science Quarterly 39, 1994. P. 541–574.
15. Swales J. M. Genre analysis: English in academic and research settings. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 274 p.

Chernysh O. A. GENRE THEORY IN MODERN LINGUISTICS

The article is devoted to the analysis of genre theory in modern linguistics. Firstly, the peculiarities of genre formation since the beginning of its first definition in ancient rhetoric, as well as its transformation from a purely art and literary term into a linguistic notion are emphasized. Secondly, genre category is proven to be one of the most important elements of language analysis, since speech structural organization is determined by genre characteristics. Thirdly, the peculiarities of genre interpretation are outlined in historical perspective,

diametrically opposite views one genre as a linguistic notion are emphasized. Moreover, relativistic, structuralist and genetic concepts of genre are presented. Furthermore, the peculiarities of genre linguo-didactic theory are analyzed. Approaches to defining the notion of genre from the standpoint of North American New Rhetoric Study, Australian School of Systematic Functional Linguistics, as well as English for Specific Purpose are considered.

In addition, the characteristics of a three-level genre model consisting of a communicative purpose, communicative blocks (move structure) and rhetorical strategies are established. Genre is considered as a communicative event, determined by a number of communicative purposes adopted by the relevant discourse community.

It is characterized by interactivity, relativity, rhetoric, ambiguity, heterogeneity, historicity and intertextuality. Genre distinctive features, such as dynamism, situationalism, the dual nature of form and content, as well as its dependence on the society are presented. What is more, the procedure of determining text genre is stated. The importance of cultural component as interpretative genre context is emphasized. The prospects of further scientific research are outlined.

Key words: *genre, genre theory, communicative purpose, move structure, rhetorical strategy.*